

УДК 101.8

АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЮДИНИ ЯК ЦІЛІСНОЇ ІСТОТИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Воропаєва В.Г. (м. Кіровоград)

Анотації

В статті дається аналіз філософсько-антропологічних засад дослідження людини як цілісної істоти, в контексті якого пояснюються терміни «людина», «індивід», «індивідуальність»; методи, принципи та підходи аналізу становлення та розвитку цілісної особистості; еволюція становлення та розвитку цілісної особистості; шляхи подолання деструктивних явищ в суспільстві; характеристика особистості як цілісної істоти.

In the article the analysis of philosophical-anthropological principles of research of man as an integral creature is given, in the context of which terms «man», «individual», «individuality», are explained. Methods, principles and approaches of analysis of becoming and development of integral personality; evolution of becoming and development of integral personality; ways of overcoming of the destructive phenomena in society; description of personality as an integral creature are examined.

Ключові слова

ЛЮДИНА, ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ, ОСОБИСТІСТЬ, ЦІЛІСНА ЛЮДИНА, МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ, ПРИНЦИПИ АНАЛІЗУ, ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ, ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Актуальність проблеми

Актуальність теми дослідження заключається в тому, що на початку ХХІ століття залишається об'єктом і суб'єктом філософської рефлексії, так як від людини залежить вирішення всіх проблем людства. Саме філософська антропологія визначає основні напрямки дослідження людини, а також ті цілі, які людина ставить перед собою. Теоретичні засади філософської антропології – це сукупність її наукових поглядів та уявлень, які є результатом дослідження і осмислення сутності людини як цілісної істоти, на основі яких робляться висновки про закономірності і механізми формування і функціонування антропологічних засад розвитку людської цивілізації. Методи філософської антропології являють собою сукупність способів і прийомів дослідження конкретних соціально-антропологічних явищ і процесів, які допомагають дослідити проблеми людини у ХХІ столітті. Антропологічні засади дослідження людини як цілісної істоти допомагають осмислити: а) специфіку виявлення антропологічних явищ і процесів; б) співвідношення між структурними компонентами філософської антропології; в) вплив останніх на розвиток і життя суспільства. Всебічне осмислення антропологічних явищ і процесів дає змогу узагальнити: а) джерела і умови виникнення, осмислення, розвитку і функціонування

соціально-антропологічних явищ і процесів; б) вплив цих феноменів на поведінку і вчинки людей; в) виявлення закономірностей функціонування соціально-антропологічних явищ і процесів, які впливають на формування цілісної особистості; г) всебічне вивчення соціально-антропологічних характеристик особистості і своєрідність її соціалізації у різних соціальних спільнотах і при різноманітних умовах. Система соціально-антропологічного знання - це, по-перше, все те, що вивчає соціально антропологічна наука як наукова сфера знань; по-друге, найбільш загальні уявлення про напрямки її розвитку та використання накопиченого досвіду осмислення антропологічних засад існування людини, осмислення соціального буття в контексті темпоральності. Базові соціально-антропологічні явища – це ті феномени, які лежать в основі формування всієї соціально-суспільної реальності. Механізми соціально-антропологічних явищ – це ті перетворення, через посередництво яких проявляються закономірності їх виникнення і функціонування і здійснюється соціально-антропологічна системність.

Мета статті – проаналізувати методологію дослідження антропологічних засад формування людини як цілісної істоти в контексті філософської антропології; визначити механізми формування людини як цілісної істоти; обґрунтувати концепцію розвитку людини як цілісної істоти; дати аналіз перешкод, які заважають розвитку людини як цілісної істоти.

Обговорення проблеми

Рефлексія проблем філософської антропології зводиться до того, що філософська антропологія визначає нову відповідальність людини за природу, світ, буття, час, перспективи людського роду. Функції філософської антропології як науки зводяться до того, що, по-перше, вони витікають із особливої ролі дослідження проблем людини серед інших соціально-гуманітарних дисциплін; по-друге, визначаються специфікою її об'єкта і предмета пізнання; по-третє, відображають її роль і значення у розкритті законів і закономірностей формування цілісності особистості. Так, Б. Анан'єв розглядає людину, особистість у єдності чотирьох сторін: 1) людини як біологічного виду; 2) в онтогенезі життєвого шляху людини як індивіда; 3) людини як особистості; 4) людини як частини людства. Підхід К.Абульханової представляє особистість як суб'єкт життєвого шляху і суб'єкт діяльності; в основі її еволюції лежить розвиток таких якостей, як активність (ініціатива, відповідальність), соціальне мислення, здатність до організації часу. Підхід А.Леонтьєва та О.Петровського виходить з того, що при поясненні будь-яких психічних явищ особистість виступає як цілісна система внутрішніх умов, через які переломлюються всі зовнішні впливи, в силу чого в особистості можна виділити компоненти різної міри спільності і стійкості. Підхід В.Мясіщєва актуалізує увагу на тому, що ядром особистості як системи є її відношення до зовнішнього світу; ця система формується під впливом відображення свідомістю людини оточуючої дійсності, яка є однією із форм її формування як цілісної істоти. Згідно з підходом К.Платонова, особистість має динамічну функціональну структуру, елементами якої являються: 1) направленість; 2) досвід; 3) особливості психічних процесів;

4) її біопсихологічні властивості. Згідно з підходом Д.Фельдштейна, в онтогенезі особистість розвивається на певних рівнях, проходячи різні етапи соціальної зрілості. При цьому провідним фактором формування цілісної особистості є суспільно корисна діяльність. В зарубіжній і вітчизняній літературі існують різні точки зору до розуміння походження особистості. Соціогенетичний підхід намагається пояснити особливості особистості, виходячи із структури суспільства, способів соціалізації, взаємовідносин з оточуючими людьми. Так, згідно з теорією соціалізації, людина, будучи від природи біологічною за походженням, стає особистістю завдяки впливів соціальних умов життя. Теорія ролей, в свою чергу, виходить з того, що суспільство кожній людині пропонує набір стійких способів поведінки (ролей), які визначаються її статусом. Ці ролі накладають відбиток на характер поведінки особистості, її відносини з іншими людьми (У.Доллард, Б.Скіннер та ін.). Кожна із цих теорій пояснює соціальну поведінку особистості, виходячи із замкнених у собі властивостей середовища, до яких людина повинна пристосовуватися. При цьому зовсім не враховуються об'єктивні, суспільно-історичні умови життєдіяльності людини. Біогенетичний підхід ставить в основу розвитку особистості біологічні процеси становлення організму. Так, С.Хол вважає, що розвиток особистості у згорнутому вигляді відтворює стадії розвитку суспільства. Інший варіант біогенетичного підходу розробив Е.Кречмер, виводячи типи особистості із особливостей природи тіла людини; особливо ярко біологізм виступав у трактуванні особистості З.Фрейдом, який вважав, що вся поведінка особистості зумовлена фізіологічними, позасвідомими потягами людини. Психогенетичний підхід не відкидає значення ні біології, ні середовища, але на перший план висуває розвиток власне психічних процесів. В рамках цього підходу представники психодинамічної орієнтації пояснюють поведінку особистості головним чином через емоції, потяги та інші поза раціональні компоненти психіки (Е.Еріксон). Представники когнітивістської орієнтації віддають перевагу розвитку інтелектуально-пізнавальної сфери психіки особистості (Ж.Піаже, Д.Келі та ін.). Вчення, яке стоїть на позиціях персонологічної орієнтації, віддає перевагу на розвитку особистості в цілому (Е.Шпрангер, А.Маслоу). Слід виокремити наступні функції філософської антропології, які відіграють значну роль у дослідженні людини: 1) **методологічну**, пов'язану з потребою визначення об'єкта і предмета філософської антропології; виявлення її принципів і методів пізнання антропологічних явищ і процесів; формування концептуального та інструментального апарату науки; визначення шляхів практичного застосування в суспільному житті результатів емпіричних досліджень; 2) **теоретико-пізнавальну**, яка заключається, по-перше, у пізнанні антропологічних закономірностей і механізмів, вплетених в тканину соціальних процесів, виявлення закономірностей і факторів, які детермінують соціально-антропологічні явища і процеси у сучасному світі; у розкритті сутності самих суспільно-антропологічних явищ і процесів, природи внутрішніх закономірностей виникнення і розвитку антропологічних явищ; у визначенні шляхів і методів, засобів ефективного управління

подолання деструктивних явищ і процесів в умовах перехідного суспільства; 3) **світоглядну**, яка, з однієї сторони, заключається у синтезуванні сучасних наукових уявлень про розвиток антропологічної науки, а разом з тим і духовного життя суспільства, закономірності його функціонування, тим самим сприяючи виробленню цілісної картини про розвиток духовних явищ в суспільстві; з іншої – як такої, що свідчить про процес адекватного формування наукових знань про розвиток філософської антропології, її впливу на формування соціально-антропологічної цілісної теорії, здатної сприяти оптимізації ефективності цілісної людини в епоху всепланетарної кризи людства; 4) **регулятивну**, згідно з якою, відбувається безпосередній вплив антропології на інші сфери суспільного життя – економічну, політичну, соціальну, духовну; 5) **прогностичну**, яка свідчить про те, яким чином і під яким безпосереднім впливом відбувається формування і розвиток антропологічних явищ, які впливають на цілісність особистості, що дає можливість визначити оптимальне співвідношення між індивідуальним, колективним і загальнолюдським, які впливають на формування гармонійно розвинутої особистості; 6) **аксіологічну**, яка дозволяє визначити реальні та ірреальні цінності в житті і діяльності людей. Антропологічні засади дослідження людини як цілісної особистості зводиться до застосування таких принципів, які допомагають визначити сутність людини як цілісності особистості: 1) **принцип соціальної і антропологічної комплексності** означає, що філософська антропологія, спираючись на дані інших соціально-гуманітарних наук про існування конкретних антропологічних явищ, вивчає та аналізує «антропологічну проблематику»; 2) **принцип соціально-антропологічної причинності**, який свідчить про те, що антропологія вивчає природу антропологічних явищ, які мають відображальний характер, і являють собою ідеальний образ оточуючої соціальної дійсності, виникають у свідомості людей і виступають регулятором їх відносин з оточуючою дійсністю; 3) **принцип єдності соціально-антропологічних явищ, середовища і активності**, який свідчить про залежність антропологічних явищ від впливу зовнішнього середовища і суспільної діяльності людей; 4) **принцип соціально-антропологічної системності** означає, що по відношенню до індивідуально-психологічних та фізіологічних феноменів соціально-антропологічна реальність знаходиться на більш високому системному рівні і є більш складною по детермінованості, закономірностям і механізмам, тому в ній важче відбуваються цілеспрямовані зміни; 5) **принцип соціально-антропологічного розвитку** свідчить, що, з однієї сторони, із змінами соціального середовища важче відбуваються трансформації свідомості, а, з іншої, весь процес соціально-антропологічних змін є безперервним, як і розвиток суспільства; 6) **принцип об'єктивності**, який орієнтує антропологів на прийняття заходів, необхідних для формування цілісності особистості.

Соціально-антропологічний аналіз свідчить, що **особистість** – це конкретна людина, яка є носієм певного суспільства, певної соціальної групи, яка займається певним видом діяльності, усвідомлює своє

відношення до оточуючого світу і наділена певними соціально-психологічними характеристиками. В особистості виявляється, перш за все, її суспільна сутність. Поза суспільством, поза суспільною і професійною групою людина не може стати особистістю, не може сформуватися людський вимір суспільства: тому людина формує суспільство, а суспільство формує особистість. Істотна характеристика особистості та її основні особливості визначаються: 1) **змістовним світоглядом людини**, її психологічною сутністю. Світогляд людини – це система переконань, наукових поглядів на природу, суспільство, людські відносини, які стали його внутрішнім достоїнством і відобразилися у свідомості у вигляді певних життєвих цілей та інтересів, відносин, позицій; 2) **мірою цілісності світогляду і переконань**, відсутністю чи наявністю в ньому суперечностей, що відображають протилежні інтереси різних страт суспільства. Цілісність світогляду порушується, коли особистість керується суперечливими інтересами чи знаходиться під їх впливом, носієм яких вона стає в силу певних життєвих обставин; 3) **мірою усвідомленості людиною свого місця в суспільстві**. Дуже часто буває, що людина не може в силу різного роду обставин знайти своє місце в суспільстві, що не дозволяє її світогляду сформуватися та ефективно проявлятися; 4) **змістом і характером потреб та інтересів**, стійкістю та легкістю їх переключення з одного на інше, їх багатосторонністю. Будучи мінливими, потреби та інтереси особистості при своїй слабкій оформленості чи вузькості дуже обмежують світогляд людини; 5) специфікою співвідношення і виявлення різних особистісних якостей. Особистість настільки багатогранна в своїх індивідуально-психологічних та антропологічних характеристиках, що співвідношення її різноманітних якостей може впливати на виявлення світогляду і поведінки людини.

В понятті людини як індивіда виражаються дві основних ознаки: 1) людина – це своєрідний представник інших живих істот, продукт філо - і онтогенетичного розвитку, носій видових рис; 2) окремий представник людської спільноти, який, виходячи за межі природної (біологічної) обмеженості, використовує знаряддя, інші речі і через них оволодіває власною поведінкою і психічними процесами. Обидва поняття взаємопов'язані і описують людину як істоту своєрідну. Найбільш загальними характеристиками індивіда являються: цілісність і своєрідність психофізіологічної організації; стійкість у взаємодії з оточуючим середовищем; активність. **Особистість** – це індивід, який займає певний стан у суспільстві, виконує певну суспільно-корисну діяльність і відрізняється своїми, властивими тільки їй індивідуальними-і соціально-психологічними особливостями. **Суб'єкт**. Людина завжди є суб'єктом (учасником, виконавцем) історичного і суспільного процесу в цілому, суб'єктом конкретної діяльності, зокрема пізнання і перетворення об'єктивної дійсності. Сама ж діяльність при цьому виступає формою активності людини, яка дозволяє їй удосконалювати оточуючий світ і самого себе. Індивідуальність не є щось надлюдське: коли говорять про індивідуальність, то мають на увазі оригінальність особистості, визначаючи

терміном «індивідуальність» певну особливість особистості, що робить її несхожою на інших. Індивідуальна кожна особистість, проте індивідуальність одних виявляється надзвичайно яскраво, а інших – малопомітно. Індивідуальність може виявлятися в інтелектуальній, емоційній, вольовій сферах і в психічній діяльності. Індивідуальність характеризує особистість конкретніше, детальніше і тим самим повніше. Вона є постійним об'єктом дослідження при вивченні конкретної особистості. Найважливішими факторами формування особистості виступає оточуюче середовище і суспільство. Перш за все слід виокремити природно-географічне середовище, яке здійснює більший вплив на розвиток особистості. Макросередовище, тобто суспільство у сукупності всіх його проявів, також здійснює великий вплив на формування особистості. Так, якщо людина виросла в тоталітарному суспільстві, як правило, розвинута і вихована не так, як представник демократичної держави. Мікросередовище, тобто група, мікро група і т.п., також являються важливими детермінантами формування цілісності особистості. Саме в мікросередовищі закладаються найважливіші моральні і морально-психологічні характеристики людини, які, з однієї сторони, необхідно приймати до уваги, а з іншої сторони – удосконалювати чи трансформувати в процесі навчання і виховання.

Соціально-антропологічний аналіз свідчить, що відносини особистості зі світом сприяють формуванню цілісної особистості: 1) відношення до світу і життя – це світосприйняття і світовідношення особистості, які включають: розуміння оточуючого світу, людства, суспільства, цінності свого життя і свого відношення з ним, сприйняття оточуючого соціального буття і відношення до нього; розуміння необхідності самореалізації і самоутвердження в житті і суспільстві і формування відповідного відношення – це світ в свідомості людини і розуміння себе у цьому світі; це залежність розуміння світу у відповідності специфіки виявлення механізму соціального сприйняття соціальної досвідченості, освіченості і соціальної підготовки до розуміння сутності соціуму і свого життя в ньому; 2) відношення особистості до цілей і перспектив життя в суспільстві – мотивація досягнень в самореалізації і самоствердженні, а саме: до чого прагне дана людина у своєму житті, чого хоче досягти; які потреби хоче задовольнити; що його особливо цікавить, чи прагне він до найвищих цілей своєї вершини в контексті своїх можливостей; 3) відносини до досягнень і цінностей людської культури – цивілізованість особистості – засвоєння не взагалі соціального досвіду, а досвіду, який відповідає рівню сучасної цивілізації, високим досягненням культури, науки, техніки, освіти, інтелекту, моралі, гуманізму, демократії, екології, урегулювання міждержавних і міжнаціональних відносин; 4) відносини з суспільством – громадськість (чи суспільна інтегрованість) особистості – її соціально-психологічні особливості, які характеризують особистість як члена суспільства; 5) відносини з групою – групова інтегрованість особистості – ідентичність психології особистості з психологією конкретної групи чи спільноти, співпадіння намірів і дій з груповою динамікою,

розуміння єдності з людьми, що входять в групу; 6) відносини з людьми – комунікативність особистості – відкритість, демократичність, справедливість, порядність, чесність, емпатійність (здатність розуміти і переживати стани і почуття іншої людини), чуттєвість до чужого болю, альтруїстичність (безкорисливе піклування про інших); 7) відносини до особистої участі в суспільному житті, житті групи, в удосконаленні свого образу життя – соціальна активність. В цих характеристиках заключається головне джерело суб'єктивності соціальних відносин – їх залежність від самої особистості.

Як свідчить соціально-антропологічний аналіз, саме ноосфера виступає показником специфічних властивостей сучасної людини, котрі можуть бути визначенням новітнього антропологічного типу. Можна виділити два типи класифікації антропології – генетичну і структурну, які розглядають людину як цілісну істоту. Генетична антропологія залежить від своєрідності того культурного середовища, в якому вона виникає, тому є не універсальною, а скоріше регіональною. Для першого виду антропології слід застосувати систему загальних форм духовності (мистецтво, наука, релігія, філософія), а для другого – головними видами слід назвати пізнавальну, політичну, глобальну та філософську антропологію. Щоб підкреслити специфіку нашого аналізу, зазначимо, що силою є не лише знання, а й дух в цілому, отже, і мораль, право, релігія, мистецтво, філософія і таке інше. У загальному плані орієнтація на людину, людиномірність науки – одна з найважливіших тенденцій розвитку сучасного наукового пізнання. Проблема людини, її місця в сучасному світі є нині не лише актуальною теоретичною, а й гострою соціальною проблемою. Діяльність постає як своєрідний архітектурний принцип, як структура, крізь призму якої інтерпретують суб'єктивний світ індивіда. Водночас діяльність – це свого роду найвища інстанція, цілям якої підпорядковане все в життєвому світі людини. Диктат діяльності зумовлює своєрідність духовних процесів доби. Розвиток діяльності справляє вплив не тільки на окрему людину, а й на суспільство загалом.

Таким чином, філософська антропологія виділяє як об'єкт свого дослідження сферу «власне людського існування, власної природи людини, людської індивідуальності». Через антропологічний принцип здійснюється спроба пояснити саму людину і навколишній світ, зрозуміти людину як унікальний прояв життя взагалі, як творця історії і культури. Антропологічне вчення виводить своє розуміння людини й навколишньої дійсності із самого людського буття й через нього. У глибинних сферах внутрішнього індивідуального життя людини, у континуумах його духовно-моральної й антропологічної суб'єктивності представники філософської антропології намагаються відшукати справжні основи людської свободи, репродукуючи людину як «соціальний атом», визначаючи форми індивідуального й соціального буття. На роль основного питання філософії представники філософської антропології висувають антропологічне питання: «Що таке людина?». Філософська антропологія стає фундаментальною і центральною філософською наукою лише тоді, коли людина стає

проблемою, коли вона починає замислюватися над одвічними граничними питаннями буття. З кожною новою епохою людина нібито зникає в сучасній цивілізації, і це зникнення ставить проблему людини з новою силою. Соціальна антропологія використовує поняття «ролі» для характеристики особистості (Р.Лінтон, Б.Маліновський, Нейдл) і теорії «малих груп» (Мертон), міжособистісних стосунків (М.Шелер), теорії соціалізації (З.Фрейд, Т.Парсонс). Якщо Гелен називає людину «недостатньою істотою», то Лінтон вводить поняття «соціальної ролі». Роль – це окремо взятий акцент цілісної поведінки: рольові очікування, адаптація до ролі, рольовий конфлікт. «Роль іншого» стає частиною особистої структури індивіда. Для Б.Маліновського, центральним поняттям є культура. Вона є способом соціального контролю, що встановлює в традиційному суспільстві своєрідний культурний стандарт життя. Базальним предметом – об'єктом соціальної антропології – є соціоінститути – соціоорганізації в проекції функціональної констеляції соціосистем з орієнтацією на порівняльно-компаративну філософію.

Висновки

Цілісна людина повинна бути майстром, щоб себе сформувати, стати будівельником самого себе, формувати себе із матеріалу, який є в наявності. Людина може опуститися на найнижчий ступінь тваринного світу, але й може піднятися до вершин духовної реальності. Розгадка таємниці людини – головна справа людини, у порівнянні з якою всі інші справи й проблеми видаються дрібницями. Людина є мікрокосм, мініатюрна модель макрокосмосу, у ній, як у дзеркалі, відображаються всі складності й протиріччя великого світу. Людина – це, перш за все, не біологічна, не психологічна, а метафізична істота, і стає цілісною особистістю, коли відкриває в собі метафізичний вимір. Людина як цілісна істота має здатність до трансцендування, тобто така, що постійно намагається переступити свої власні межі – межі своїх можливостей, свого знання, свого життєвого світу. Призначення людини в тому, щоб бути хазяїном своєї власної долі, верховним володарем світу.

Перспективи подальших досліджень:

- аналіз проблем людини в умовах адаптації до глобалізованого світу;
- шляхи і напрями оптимізації формування цілісної особистості;
- шляхи і напрями подолання деструктивних явищ в сучасному українському суспільстві.

Джерела

1. Воронкова В.Г. Філософія. - К.:ВД «Професіонал», 2004. – 464 с.
2. Воронкова В.Г. Метафізичні виміри людського буття. - Запоріжжя: «Павел». 2000,- 176 с.
3. Причепій Є.М., Чкерній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія. - К.: Видавничий центр «Академія», 2001.- 576 с.

Стаття надійшла 31.05.2008 р.